

Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu

Emilijan Ceve

Slovenska srednjeveška umetnost skriva gotovo mnogo momentov, ki morajo zamikati tudi etnografa. Tako v njeni arhitekturi kakor v plastiki in slikarstvu je mnogo vprašanj, kjer bi družno sodelovanje umetnostnega zgodovinarja in etnografa lahko rodilo plodne sadove in razrešilo še prenekatero uganko. Prvo med temi je že problem ljudske in »visoke« umetnosti. Dr. F. Stelè je poudaril, »da je za pravilno oceno umetnosti (slovenskih) dežel izredno važna značilnost njena poljudnost. Ta umetnost se le redko dviga do izrednih uspehov in se na drugi strani naravnost vtaplja v ljudsko umetnost« (Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji, Kazarov zbornik, Sofija, 1950, str. 207). Treba je odkriti latentne oblikovalne silnice slovenskega človeka in zemlje, ugotoviti tiste duhovne konstante, ki označujejo umetnostni izraz posameznih naših pokrajin, pogoditi njih izrazne diference, pa obenem stikališča, pri čemer bo seveda treba računati tako z geografskim reliefom kot z zgodovinsko usodo posameznih predelov z njih sosesčino, načinom življenja itd. Ugotoviti je treba zvezo in sorodnosti med jezikovnimi in umetnostnimi dialekti, presoditi vpliv same strukture tal in gospodarskih razmer itd. Treba je premeriti vpliv »visoke« umetnosti na ljudsko umetnost, kar se bo najlepše pokazalo prav v tistih predelih, ki so bili najbolj odmaknjeni od kulturnih centrov, n. pr. na Dolenjskem, na Primorskem in posebno v Beneški Sloveniji. Kako mikaven bi bil n. pr. že študij prenosa nekaterih stilnih značilnosti iz cerkvene v ljudsko arhitekturo (šilast portal), delež ljudske umetnosti v cerkvi (slikani stropi, antependiji itd.). Zelo mikavno bi bilo raziskati vpliv cerkvenih upodobitev svetniških legend na ljudske legende in pesmi in obratno, prisluhniti ljudski razlagi posameznih motivov, ki nastopajo v srednjeveških cerkvah (figuralni sklepniki in konzole ter pod.), preceniti nastanek ajtioloških legend, v katerih se pogosto zrcali začudenje preprostega človeka pred nekim umetnostnim spomenikom, pa tudi spremenjeni ljudski lepotni okus... Lahko bi našteval še v šir, opominjal na problem ljudske noše v srednjeveških upodobitvah, koliko je ta povzeta po domači noši in koliko po noši iz tujih slikarskih predlog, lahko bi opomnil na upodabljanje basni v zvezah s svetniškimi prizori (Beram v Istri n. pr., kjer je slikar Vincenc iz Kastva l. 1474 upodobil na pohodu sv. Treh kraljev cel ciklus basni), na simbolično motiviko — toda naj zadostuje. Etnograf, ki bi zatiskal oči pred našo umetnostno tvornostjo, zlasti srednjeveško, bi bil podoben gospodarju, ki bi stal pred lepo skrinjo in obžaloval, da je zaprta, pri tem pa prezrl, da tiči v njej ključ, ki ga je treba samo zavrteti, in že bi se razodelo skrbnemu očesu novo bogastvo.

Toda s svojim člankom ne nameravam sistematično nakazovati vseh teh problemov, ki družijo interes umetnostnega zgodovinarja in etnografa, niti ne nameravam posegati v etnografsko domeno, kajti to mi brani sam metodološki prijem, ki je pri etnografu seveda drugačen kot pri umetnostnem

zgodovinarju. Ker pa sem bil naprošen, naj spregovorim nekaj besed o sliki »Svete Nedelje«, ki jo je ustvaril okoli l. 1460—1470 na fasadi cerkve v Crngrobu pri Škofji Loki čopič nekega pomočnika iz delavnice Janeza Ljubljanskega, naj porabim priložnost in nakažem nekaj problemov, ki čakajo etnografa prav ob tem spomeniku.

Etnografsko je freska pomembna v dveh smereh: kot odsev duhovnega izraza srednjeveškega človeka in kot lapidarna ilustracija vsakdanjega življenja. Že pojem »Svete Nedelje« sam mora zamikati etnografa, saj osvetljuje ne samo neki spekulativni, ljudskemu izrazu prilagojeni kompleks dogmatičnih religioznih in moralnih pojmov, ampak tudi posebno simbolično izražanje in tradicijo, ki korenini že v zgodnjem srednjem veku. Po drugi strani pa prizori iz vsakdanjega življenja, kakor so tu podani, kažejo v pojmovanju neko podobnost s slikami na panjskih končnicah, s čimer pa nočem spravljati obojnega v kako zvezo, ampak opomniti le na dokumentarno pričevanje crngrobske freske v času, ki na naših tleh sicer ni zapustil nobenega podobnega spomina, vsaj kolikor nam je danes znano. In tu je prav naloga etnografa, da ugotovi, koliko iz te freske odseva res življenje in delo našega človeka, bivajočega v prostoru med Škofjo Loko in Ljubljano in koliko so prizori le posnetek tujih grafičnih predlog.

Umetnostno zgodovinski raziskavi ne moremo več kaj prida novega dodati, kajti dr. F. Stelè je spomenik zelo izčrpno obdelal v razpravi »Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu« (Razprave filozofsko-filološko-historičnega razreda Slov. akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, knj. II., str. 401—434, sl. 27—41). Iz tega dela povzemimo le kratke zaključke:

Freska je bila odkrita l. 1935 ter je, razen v oglih, razmeroma dobro ohranjena. V osrednjem, pravokotnem polju je podoba v srednjeveški ikonografiji zelo priljubljenega »Trpečega Kristusa«, ki stoji pred gledalcem le s prtom okoli ledij ogrnjen, ter kaže rane na rokah in prsih. V levem zgornjem delu je upodobljen Bog Oče z golobom sv. Duha, ki kaže na Sina, katerega je poslal ljudem v odrešenje. Okoli Kristusa so razvrščeni simboli njegovega trpljenja (»arma Christi«) in glave oseb, ki jih poznamo iz Pasijona: križ, žebliji, steber z vrvjo, sulica, suknja, trs z gobo, sv. Peter s petelinom, Ana in Kajfa, Herod, Pilat, Judež. Okoli te osrednje, ikonografsko jasne upodobitve pa so v vzporednih pasovih nanizani prizori iz vsakdanjega življenja, od katerih jih je ohranjenih še okoli 50. Eden od teh, mož, ki cepi drva, je upodobljen celo nad Jezusovimi stopali. Tako srečamo tu ženo, ki nosi na glavi sveženj; kovača, ki podkuje s pomočnikom konja; dve otovorjeni živali; lovca na konju s sokolom in lovca, ki trobi v rog ter nosi sulico, pred njim pa dirja hrt. Tu je mož, ki krtači konja; voda, ki priteka iz rake, žene mlinsko kolo, v potoku lovi mlad mož ribe z mrežo in spredaj poganja mož s palico konja, ki nese žito v mlin. Mož in žena se kopljeta v leseni kadi. Dva lovca streljata s samostrelom ptice na drevesu. Podrobneje je ilustrirana peka kruha: žena seje moko na razgrnjen prt, druga mesi testo v kadi, hlebce vsajajo z loparjem v peč (?), pred leseno hišo leže na mizi že hlebci. Nejasen je opravek na drevesu sedečega moža s palico v roki, ob katerem se na

desni razvija upodobitev predelovanja lanu; na tleh je razprostrto platno, ki ga škropi mož iz sklede, žena ob trlici tare lan, zadaj namaka nag mož snope lanu, ki jih neka žena razgrinja po tleh. Dva moža na drevesu obirata sadje, žena spodaj ga pobita. Mikaven je prizor roparskega ali vojaškega napada na dve hiši, od katerih prva že gori, drugo pa zažiga z baklo vojak s samostrelom, medtem ko drugi vojak, opremljen z lokom, odganja govejo živino. Godci piskajo na piščali k plesu kmečki ženi in možu, pa tudi meščanski kavalir se jima pridružuje ter vodi za roko odličneje oblečeno damo. Dva moža se borita z meči. Nerazločen je prizor ob postelji z možem in ženo, ki se drži za lase, in prav tako drugi, kjer držita mož in žena venček (?) in čepi možu za vratom zelen hudič. Zelen hudič stoji na skrinji ter ima na repu obešeno zrcalo, v katerega se gleda žena. Fant in dekle ljubimkata in spet ima fant vraga za vratom, kakor tudi žena s piskrom na desni. Tudi tkalci so zastopani: žena sedi ob kolovratu (?) in prede, zraven navijajo nit na motovilo, ob statvah tkejo platno. Mož v srajci si greje noge ob ognjišču z visečim kotlom. Krojač stoji ob mizi, na kateri so škarje in razrezano blago, ob njem visi dodelana suknja. Mož, ki brodi s kolom po čeburu, je morda barvar, in sedeči možak, ki reže usnje (?) na deski, položeni čez kolena, je najbrž čevljar. Zraven je žena, ki obeša rjuho, ob njej pa mož s kadjo in desko — pralec? Kramar prodaja na stojnici svojo robo, zraven njega pa je menda mesar, ki seka meso (?). Kamnosek in zidar nastopata s kladivom in kotomerom, trgovec z blagom je razpel svoj šotor, poleg njega pa zbijajo kegljači piramidne keglje. Zelo živahni so prizori okoli gostilne, ki ima venček obešen nad vrati in sode v odprti veži. Pred krčmo stoji natakaraica, pri mizi sedita dva kvartača, pri drugi dva kockarja, pri tretji pa gledata dve figuri menda knjigo. Pa tudi kri je že pivcem zavrela, kajti ne manjka pretepa, ob katerem vihti neki možak palico. — In kot poseben didaktičen akcent zija v desnem spodnjem kotu široko žrelo peklenškega zmaja, v katerega pehajo vrage pogubljene duše, med prvimi samomorilca, ki si zabada nož v prsi.

Vsebinski in moralni pomen upodobitve je tale: človeška dela služijo lahko moralno dobremu ali zlemu, moremo pa žaliti Boga tudi s sicer pošteni mi deli, če jih opravljamo o prepovedanem času, predvsem v nedeljo in tako povečujemo Kristusovo trpljenje, sebi pa prislužimo kazen. Naša upodobitev je torej zelo zgovorna simbolika posvečevanja nedelje in ljudstvo imenuje to vrsto slik kratko »Sveta Nedelja«. To ime se je ohranilo n. pr. v Gostečem pri Škofji Loki, kjer je na cerkveni zunanjščini bil prav tako naslikan Trpeči Kristus, okoli njega pa orodja vsakdanjega dela; ta freska je nastala že v prvi polovici 15. stol. Le delno so ohranjene podobne upodobitve še v Mošnjah, pri Sv. Petru pri Trebelnem in na cerkvi na Korenu nad Horjulom, izredno dobro pa se je ohranila freska Kristusa s simboli trpljenja in z vsakdanjimi orodji na prezbiteriju cerkve v Bodeščah pri Bledu iz tretje četrtine 15. stol. Vsekakor tudi te freske zaslužijo vso pozornost etnografa, saj lahko na njih ugotovljamo srednjeveško obliko orodij in zelo verjetno je, da bi ob njih s komparacijo ugotovili tudi, ali gre za obliko, kakršna je bila udomačena

na Gorenjskem ali na Primorskem itd., saj vemo, kako se orodje od kraja do kraja spreminja, ustrezno strukturi tal.

Toda ob crngrobski sliki je najvažnejše vprašanje — ali je črpal slikar pobude naravnost iz svoje okolice ali je bil vezan na kake slikane predloge? Vsi prizori, ki nastopajo na freski, od mlina do gostilne in obrtnikov, so domači prav tako pri nas kot nekje sredi Nemčije in predelovanje lanu in tkanje je bilo prav v okolici Bitenj zelo razvito. Vendar pa je dr. Stelè ugotovil, da je slikar le eklektično prenašal v fresko ter vsebinsko prilagajal prizore, ki jim je lahko predloge našel v sodobnih koledarjih ob planetarnih slikah, n. pr. v »Passauskem koledarju« iz l. 1445 in v »Hausbuchu iz Wolfegga« iz osmega desetletja 15. stol. S tem pa se seveda dokumentarična vrednost crngrobske freske skrči, čeprav ne moremo zanikati slikarju zasluge, da je spretno preličil staro vsebino v nov simboličen pomen. Da bi dognali, koliko je v crngrobski sliki res domačih elementov, bi morali pritegniti še več sodobnega koledarskega komparativnega gradiva, preiskati razvoj posameznih orodij in strojev (statev, trlice, kolovrata, mreže za ribolov itd.). Poiskati bi morali morebitne odmeve te didaktične, na m n e m o t e h n i č n i osnovi sezidane teološke pridige v folklornem izročilu in pod. Posebno mikavni bi bili lahko v tej zvezi prizori žene s piskrom, ki naj bi bila morda čarovnica, ki dela točo; prizor žene pred zrcalom na hudičevem repu, ki nas spominja zelo razširjene zgodbe o lepotici, ki se ji je v zrcalu prikazal hudič, s čimer še danes straše otroke, ki se radi gledajo v zrcalo. Začudi nas golota moža, ki poliva sušeci se lan. Da so bile krčme že v srednjem veku »gosposke« stavbe, nam priča to, da je izmed vseh na freski upodobljenih stavb samo krčma nakazana kot zidana hiša. Nenavadno pa je tudi, da nikjer ne najdemo upodobitve obdelovanja zemlje: oranja, sejanja in pod. Morda so bili ti prizori naslikani v danes uničenih pasovih?

Résumé

PROBLÈMES ETHNOGRAPHIQUES CONCERNANT LA FRESQUE DE «SVETA NEDELJA» À CRNGROB

L'auteur met en relief certains problèmes ethnographiques concernant la fresque de «Sveta Nedelja» ornant la façade de l'église de Crngrob près Škofja Loka, exécutée aux environs de 1460 par l'atelier de peinture de maître Jean de Ljubljana. Le docteur F. Stelè a donné une analyse détaillée de la fresque en question, intéressante surtout par ses scènes de la vie quotidienne.